

Sinan Yakay*

Karadeniz Ereğli'deki Bir İsyân Üzerinden Osmanlı Taşrasında Sosyal Düzeni Çözümleme Denemesi (19. yy)

I- OSMANLI TAŞRASI SOSYAL DÜZENİ VE OSMANLI- DA AĞALIK ÜZERİNE TESPİTLER

Osmanlıda ağalıkla (ayânlık) ilgili araştırmalar önemli bir yazın oluşturmaya başlamıştır. Ancak yine de Osmanlı taşrasında sosyal düzenin nasıl olduğuna dair tam bir açıklama getirilememiştir. Özellikle devlet-ağa (ayân-kocabaşı) ilişkisi çözümlenmesine rağmen ağa-halk ilişkisi tam anlaşılabilmiş değildir. Bu bilgiye ulaşmak için taşrada bugünkü sosyal düzenden hareket etmek gerektiği görülmüştür. Buna göre sosyoloji metotları kullanılarak belirli ailelerin, o dönemlerde sosyal oligarşi oluşturdukları nispette, tespit edilip geçmişlerinin belgelerden ve sözlü tarihten yararlanma yoluyla bulunarak Osmanlı taşrasında ağa-halk ilişkilerinin ve taşrada sosyal düzenin çözümlenebileceği düşünülmektedir. Bu yöntemle Michael E. Meeker'in yaptığı araştırmalarda önemli bilgilere ulaşılmıştır.¹ Böylece Trabzon'un Of ilçesinde 1965 yıllarında etkili Karahasanoğlu (Muradoğlu) ve Hacimehmetoğlu (Selimoğlu) ailelerinin bugünkü iktidarlarının kökenleri tespit edilmiştir. Osmanlı taşrasında patronim (baba soya dayalı)

---

* Sinan Yakay, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ MEEKER, 2005.

akrabalıklar ve akraba gruplarından oluşan güçlü bir kişilerarası birlik bulunmaktaydı. Bu akraba ve akraba grupları üzerinde bunları devlete ve diğer akraba gruplarına karşı temsil eden bir ağa (ayân) yer almaktaydı. Ağalar bu akraba gruplarından aldıkları güçle imparatorluk sistemine dâhil olma (resmi ayânlık ya da başka resmi görevler alma) hususunda birbirleriyle rekabet ediyorlardı.²

Ancak Osmanlı belgelerinde resmi ayân olmamasına rağmen ayân (ağa) şeklinde hitap edilen bir çok kişinin ismi geçmektedir. Bu hitap şekliyle devlet bu kişilerin sosyal düzen içerisindeki statülerini kast ediyordu. Burada başa dönecek olursak ağalar belli bir sosyal grubun liderliğini yapıyorlarsa ağa-sosyal taban ilişkisinde ağanın gücünü belirleyen sosyal gruplar mıydı yoksa ağanın gücünün kaynağı hükmettiği sosyal grupların dışında mıydı soruları akla gelmektedir. Açıkçası bunların her ikisini de gösteren örnekleri bulabilmek mümkündür. İkinci kategorideki (hâkim oldukları yörenin sosyal tabanından kopuk gücü farklı yerlerden) ağalara örnek olarak 19. yüzyılda Bulgar köylüleri üzerinde hükmeden Müslüman ağaların durumu (Gospodarlık Rejimi) verilebilir.³

Her iki durumda da devletin ağalara idari görevler vermekle sosyal düzende devam eden rekabette kazanımı belirlediği ve bu yolla taşradaki gücünü devam ettirdiği göz önüne alındığında; bazen devletin tercihini şu ya da bu ağa arasında değil, ağaların sosyal grupları arasında yaptığı anlaşılabilir.⁴ Böylece devlet ağalara herhangi bir idari görev vermekle bir yörede hâkim sosyal grubu da belirlemiş oluyordu. Buna göre birinci kategoridekiler için (sosyal grupların ortaya çıkardığı ağalar), ağaların devlete ilişkin yap-

² MEEKER, a.g.e.: 4-44.

³ İNALCIK, 1992: 83-107.

⁴ Ağaların sosyal gruplarla ilişkilerini göstermesi bakımından Muhallefat Defterleri de önemli bilgiler vermektedir. Yuzo NAGATA Muhallefat defterlerinden yararlanarak Manisa'da Karaosmanoğullarından Hüseyin Ağa'nın iltizâmını aldığı yerleri tekrar yerel ailelere daha küçük parçalara bölüp onlara iltizâm satışını yaptığını belirlemiştir. Böylece Nagata; "...Hüseyin Ağa, hisse sahiplerinden oluşan insan ilişkileri piramidinin zirvesinde yer almaktaydı." demektedir. [NAGATA, 1997: 76.] Muhallefat Defterlerinde ağaların toplumsal ilişkilerini göstermesi bağlamında son önemli çalışma olarak bkz. ÇETİN, 2005: 74-80.

tıkları eylemlerde kendi sosyal tabanlarından bağımsız hareket etmedikleri hatta bunların zorlamasıyla harekete geçtikleri iddia edilebilir. Bu durumda Osmanlı-ağa zıtlaşmalarını gösteren bazı olaylarda devletin kişilerle (ağalar) değil Osmanlı-sosyal grup/gruplarla karşı karşıya geldiği söylenebilir.

Bu tespitler Osmanlı'da ağalarla ilgili araştırmaların ağaların sosyal gruplarla ilişkili olabileceği gerçeği dikkate alınarak yapılması lüzumunu göstermektedir. Aksi taktirde araştırmalarda bir sürü siyah veya gri boşluğun ortaya çıkacağı tahmin edilebilir. İşte bu kural dikkate alınarak aşağıda 9 Mart 1841 (21 S. 1257) tarihinde Karadeniz Ereğli'de (Bendereğli) çıkan ayaklanma hakkında bilgi verilmek istenmiştir.

II KARADENİZ EREĞLİ'DE (BENDEREĞLİ) MUHASSILLIK DÜZENLEMESİNE KARŞI AYAKLANMA

Osmanlı Devleti'nde Muhassıllık Tanzimatla getirilen mali kurumlardan biriydi. Bu kurumla devlet iltizâm sistemini kaldırarak doğrudan vergi toplamayı istemiştir. Böylece devlet, vergi kayıplarını önlemeyi, halktan mültezimlerin aşırı vergiler alarak halkı ezmesini önlemeyi, reformlarla taşrada siyasi otoritesini yeniden kurmaya çalışırken bunu mali yönden tamamlamayı ve halkın üzerinde devletin mali otoritesini arttırmayı amaçlamıştır.⁵

Ancak yine de taşrada muhassıllık kurumu ve diğer Tanzimat düzenlemelerine karşı ayaklanmalar çıkmıştır. Tanzimat'a karşı isyanların nedenleri arasında, halkın Tanzimat'a güvenememesi, bazı yerlerde eski düzene ait kurum ve uygulamalarının Tanzimat'la beraber devam etmesinin getirdiği tereddüt, vergilerin adaletli bir biçimde toplanmasında görülen sorunlar ve ağaların taşra meclislerinde etkinliklerini arttırarak yeni kurumlar içinde eski düzeni devam ettirmeye çalışmaları gösterilebilir.⁶ Bu isyanların

⁵ ÇAKIR, 2001.

⁶ Ağaların yeni siyasal sistemlere adapte olmalarındaki beceri hakkında: "Osmanlılar "Batılılardan" ödünç aldıkları teknoloji ve yöntemlerle imparatorluk sisteminde bir reform hareketine giriştiklerinde, Trabzon vilâyetindeki bölgesel sosyal oligarşi kendisini yeni bürokratik merkezîyetçiliğe uyarladı ve devlet sistemindeki yerini korudu... Bu yüzden, Osmanlı Devlet görevlileri ve vatandaşları ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet görevlileri ve vatandaşları, geniş aile gruplarının ileri gelenlerinin yöredeki merkezi yönetime sızdıklarını

bilinen en büyükleri Burdur, Ayaş, Yalvaç, Denizli, Niş, Edirne, Marmara Adası ve Vidin'de görülmüştür.⁷

9 Mart 1841 (21 S. 1257) tarihinde Ereğli'de çıkan isyanın da gerçek nedeninin Tanzimat'la getirilen yeni vergi düzenlemelerine tepki olduğu anlaşılmaktadır. Ereğli'de vergilerin ayaklanmadan önce de 6-7 aydır toplanamadığı anlaşılmaktadır. Özellikle vergilerin ikinci taksitinin toplanamadığı, aded-i ağnam (hayvan vergisi), öşür ve diğer başka vergilerin toplanmasında sorunlar çıktığı tespit edilmiştir. Ereğli'de toplanan vergilerin yine Ereğli Tersanesinde yapılmakta olan bir kalyonun inşaat masrafları için kullanıldığı bilinmektedir. Tersanede gemi inşaatından sorumlu kişi yani Kalyon Nazırı ve Ereğli'nin mali bakımdan bağlı bulunduğu Safranbolu'nun muhassılı da Ereğlili bir ağa olan Mustafa Ağa'ydı. Bu durum Mustafa Ağa'nın yeni siyasi koşullara adapte olmadaki yeteneklerini ve yeni kurumlar içinde eski düzeni devam ettirmeye çalıştığını göstermektedir.

Ereğli'deki isyanda elebaşları olan kimseler ağa veya tersane çalışanlardı. İsyanı çıkarmakla suçlanan ağalar isyandan önce Ereğli'de fazla vergi topladığını iddia ederek yanlarında topladıkları kişilerle beraber Bolu meclisine gelip şikâyetle bulunmuşlardı. Şikâyetle bulunanlar serbest bırakılmış, Bolu ve Viranşehir (Bolu-Gerede-Örencik köyü) feriki Davud Paşa⁸ şikâyet konusunun araştırılması için Bolu ve Safranbolu (Zağferanbolu)'dan memurlar görevlendirmiş, ama bunların çalışmaları sonucunda Ereğli'de fazladan vergi toplanmadığı ortaya çıkmıştır. Vergilere karşı çıkan ağaların talepleri dikkate alınmayınca Ereğli'de 9

gösteren olaylarla karşılaştıklarında "şaşıyorlardı." [MEEKER, a.g.e: 42.]

⁷ ÇAKIR, a.g.e.: 130-140.

⁸ Davud Paşa: Bağdad valisi Süleyman Paşa'nın kölesi ve damadıydı. 3 Aralık 1815 (1 M. 1231)'de vezirlikle Bağdad ve Basra, Haziran/ Temmuz 1833 (S.1249)'de Bosna valisi oldu. Temmuz 1835 (Ra. 1251)'de azlinden sonra, Mart 1838 (Z. 1253)'de Şura-yı Bab-ı Ali reisi, Ağustos 1839 (C. 1255)'da Ankara Valisi oldu. Bu görevinden Haziran 1840 (R.1256)'da azledildi. Ereğli'de isyanın çıktığı 9 Mart 1841 (21 S. 1257)'de Bolu ve Viranşehir feriki olduğu düşünülebilir. Nisan 1846 (R.1262)'da Şeyhülharem oldu. Mart/Nisan 1850 (Ca.1266)'de azledildi. Kasım 1850 (M.1267)'de ikinci defa Şeyhülharem olup, Temmuz 1851 (N.1267)'de Medine'de vefat etmiştir. Alim, kâmil, fâzıl, tedbirli ve muktediri. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. [SÜREYYA, 1996: 408.]

Mart 1841 (21 S. 1257) isyan çıkmıştır. İsyancılar Ereğli'deki tüm halkı isyana dahil etmeye çalışmışlar bu nedenle Ereğli Tersanesindeki tersane işçilerini de isyana katmaya çalışmışlardır. Zaten isyanı çıkaran elebaşlarının ağalar ve tersane çalışanları oldukları bilinmektedir. Bu durumun da muhassıl-nazır ağa ve yandaşı ağalarla, isyancı ağalar arasındaki rekabeti ortayı koyduğu iddia edilebilir. İsyanın sebep olduğu gergin durumda güvenliğin ortadan kalkması, gemi inşaatının toplanan vergilerle karşılanıyor olması ve belki de işçilerin isyana katılmaları nedeniyle Ereğli Tersanesinde inşaatı süren kalyon tipi donanma gemisinin⁹ inşaatı da durmuştur.

İsyancılar Ereğli'ye iki saat mesafedeki "Kızılca Pınar" adı verilen yerde bir araya gelerek Safranbolu meclisi üyelerini çağırmışlardır. Ancak Kızılca Pınar'daki isyancılar meclis başkanı efendinin (Osman Nazif Efendi) adamları yoluyla dağıtılmış ve isyancı elebaşları olarak bazı zanlılar yakalanmışlardır.¹⁰ Burada isyanın elebaşları olarak tespit edilen on yedi kişi; Ereğli'nin bağlı olduğu Safranbolu muhassıllığının meclis başkanı Osman Nazif Efendi emriyle, Ereğli'deki iki muhassıl vekili ve naibleri tarafından tutuklanarak Safranbolu'ya gönderilmişlerdir.

Daha sonra Osman Nazif Efendi, olayların sürmesini engellemek için Hacı Ahmed Ağa'yı görevlendirmiştir. Hacı Ahmed Ağa, Ereğli'de "Bey Çayırı" denilen yerde Osman Efendi'nin emirlerini okutarak, vergilerde on kuruştan yüz elli kuruşa kadar indirim yapıldığını Ereğli halkına defterleri tek tek incelettirerek kabul ettirmiştir.¹¹ Bu durumdan Hacı Ahmed Ağa ve Osman Nazif Efendinin Muhassıl-Nazır Mustafa Ağa'nın adamları olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun Mustafa Ağa çevresinde toplanan bir ağa koalisyonunun olduğunu göstermektedir. Yakalanan on yedi kişinin içerisinde de Ereğlililer ağalar olması Mustafa Ağaya karşı bir ağa koalisyonunun da varlığını ispatlamaktadır. Hacı Ahmed Ağa ve Osman Nazif Efendi'nin; isyan bastırılmış, isyancılar dağıtılmış ve zanlılar yakalanmış olmasına rağmen halka vergi kayıtlarını inceletmeleri de ilginçtir. Vergilerde yüz elli kuruşa

⁹ Bu gemiye daha sonra "Necm-i Şevket" adı verilecektir. 19. yüzyılda Karadeniz Ereğli'deki gemi inşaatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. YAKAY, Sinan, *Kdz. Ereğli'de Tersaneciliğin Tarihi ve Tersaneci Ağalar*, Kdz. Ereğli, 2004.

¹⁰ B.O.A., İ.MVL.: 411-12.

¹¹ B.O.A., İ.MVL.: 411-11.

kadar indirime gidilmesinin de amacı zaten isyanın gerekçelerini ortadan kaldırmaktır ayrıca bu durum isyancı ağaların kendi çıkarlarını değil toplumsal çıkarları dikkate alarak isyanı çıkarttıklarını da göstermektedir.

Ereğli'de ayaklanmanın bastırılmasına yardım eden iki kişinin Hacı Ahmed Ağa ve Osman Nazif Efendi'nin isimleri bilinmektedir. Bunların ayaklanmanın bastırılmasına yardım etmekle Muhassıl-Nazır Mustafa Ağa ve devletten ne gibi çıkarlar elde ettikleri ise bilinmemektedir. Ancak kazanan tarafta olmanın getirilerinin olacağı muhakkaktır.

Zanlıların; Safranbolu muhassıl meclisi tarafından ilk sorgulamaları yapılmıştır. Burada isyancı elebaşları ilk ifadelerinde kendi hallerinde suçsuz maden kömürü işçileri olduklarını söylemişlerdir. Ancak araştırmalardan sonra isyana neden olanların aslında Ereğli'de ağalardan ve tersane çalışanlarından oldukları belirlenmiştir. İsyanı çıkartanlar arasında ağalar dışında tersane çalışanlarının da olması yine Kalyon Nazırı Mustafa Ağa'ya karşı bir işçi hareketinin varlığını gösterdiği iddia edilebilir.

Safranbolu Muhassıllık Meclisi tarafından zanlılardan beşinin serbest bırakılmasına on ikisinin ise tutukluluk hallerinin ve davalarının devamına karar verilmiştir. Ayaklanmayı çıkarmakla suçlanan zanlılar belgedeki orijinal ifadelerle şu şekildedir:

"Bendereğli kazâsının ehl-i fesâdlarından ahz ve kerefet olunub hakpây-ı sâmîlerine irsâl kılınan eşkiyâ"

"Dîvân-ı Başvîrân uzun boylu kara sakallı Pehlivanoğlu Sıdikli Emin"

"Dîvân-ı Ortacı uzun boylu ak sakallı Cayırcıoğlu Hüseyin"

"Dîvân-ı Şamlar orta boylu kara bıyıklı Ömer Ustaoglu Halil"

"Dîvân-ı mezbûr orta boylu sarı bıyıklı Kalafâdoğlu Çakır"

"Dîvân-ı Kilise orta boylu sarı bıyıklı Kiliselioğlu Halil"

"Dîvân-ı Aksefirli orta boylu kara sakallı Laz Mahmudoğlu Mahmud"

"Dîvân-ı Abdülmelik orta boylu kara bıyıklı Caylıoğlu Mutsafa sâbık dîvân-ı mezbûr muhtarı"

"Dîvân-ı Abdülmelik orta boylu ak sakallı diğer Caylıoğlu Mehmed esbâk dîvân-ı mezbûr muhtarı"

"Dîvân-ı Sivri orta boylu kara bıyıklı Oruç Beşeoğlu Emin dîvân-ı mezbûr muhtarı"

“Dîvân-ı Sivriği orta boylu kara bıyıklı diğeri Oruç Beşeoğlu Osman sâbık Dereköy muhtarı”

“Mahalle-yi Sultan Süleyman orta boylu sarı bıyıklı Hüseyin Ustaoglu Ali Molla bin Mustafa”

“Dîvân-ı Davudlar orta boylu kara bıyıklı topal Küçükoğlu Ahmed bin İbrahim”

“Cemlân yekûn nefer 12”

“Ehl-i fesâd-ı mezkûrdan derdest olunmayan”

“Mahâlî-yi Sultan Süleyman Hacı Mollaoğlu Ali Molla”

“Mahâlî-yi Kirmanlı Kasab Ciritoğlu Kasab Halil”

“Dîvân-ı Akkaya Şalbân Beşeoğlu Receb sâbık dîvân-ı mezbûr muhtarı”

“Dîvân-ı Virancak Mısırlı Hasan sâbık dîvân-ı mezbûr muhtarı”

“Mahâlî-yi Müfti Hacı Beroğlu Mehmed Raşit”

“Cemlân yekûn nefer 5 + 12 = 17”.¹²

İhtilâl ve sonrası tutuklamalar Bolu ve Viranşehir feriki Davud Paşa'ya Safranbolu Meclisi tarafından haber verilmiştir. Bir süre sonra zanlılar, şahitler, muhassıl vekilleri, onların naibi ile davanın Bolu üzerinden İstanbul'a Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye sevk edilmesine karar verilmiştir. Fakat bir süre sonra İstanbul yönetimi davanın mahallinde görülmesini emredip zanlıları geri göndermiştir. Ahkâm-ı Adliye Meclisi, o dönemde Bolu sancağının bağlı olduğu Hüdavendigâr¹³ (Bursa merkez) eyaleti müşiri paşayı davanın adaletle yapılmasını sağlamakla da görevlendirmiştir. Mart 1841'de Hüdavendigâr (Bursa merkez) eyaleti müşirinin Mehmed Dilaver Paşa¹⁴ olduğu bilinmektedir. Dava sonucu

¹² B.O.A., İ.MVL.: 411-11.

¹³ Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlı sancaklar: Bursa, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga, Balıkesir, Bolu; Bolu, Ubiçini ve Collas tarafından Kastamonu eyaleti içerisinde gösterilmesine rağmen belgede Hüdavendigâr eyaletine bağlı gözükmüyor. [AKBA-YAR, 2001: 76.; UBİCİNİ, 1998: 47.; COLLAS, 2005: 302.]

¹⁴ Mehmed Dilaver Paşa: Askerlikten yetişerek kaymakam, Mayıs 1830 (Za.1245)'de mîralay, 1831/32 (1247)'de mîrlivâ, 1833/34 (1249)'de Varna muhafızı, Nisan 1840 (S.1256)'de Niş muhafızı, Mayıs 1840 (Ra.1256)'de vezirlikle Rumeli valisi oldu. 1841 (1257)'de bu görevinden ayrıldı. Aralık 1840-Mayıs 1841'de Hüdavendigâr eyaleti valiliğinde (müşirliği) bulunmuştur. [KUNERALP, 1999: 32.] denmesine rağmen Sicill-i Osmanî'de Şubat 1842 (M.1258)'de Hüdavendigâr va-

yapılan araştırmalarda bulunamamıştır. Ancak bu olaydan sonra Ereğli'de bir daha olay çıktığına dair bir belgede tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

- AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2001
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (B.O.A.), *İradeler Meclis-i Valâ (İ.MVL.)*, 411
- COLLAS, Bernard Camille, *1864'te Türkiye*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim yay., İstanbul, 2005
- ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre yay., İstanbul, 2001
- ÇETİN, Prof. Dr. Atilla, *Şehiriçi Dergisi*, "18. Yüzyılın Ortalarında Bir İzmitli Zengin: Div-zade el Hâc Mustafa Ağa (Devezade Hacı Mustafa Ağa), Kocaeli, 2005
- İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren yay., İstanbul, 1992
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul, 1999
- MEEKER, Michael E., *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2005
- NAGATA, Yuzo, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, T.T.K.yay., Ankara, 1997
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, C.2, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1996
- UBİCİNİ, H.A., *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, Timaş yay., İstanbul, 1998
- YAKAY, Sinan, *Kdz. Ereğli'de Tersaneciliğin Tarihi ve Tersaneci Ağalar*, Kdz. Ereğli, 2004

---

liliğine atandığı ve bu görevinden Ekim 1843 (N.1259)'de azledildiği, aynı yıl da vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. [SÜREYYA, a.g.e.: 420]